

ALKOTMÁNY ÉS ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS A RENDSZERVÁLTOZÁSOK UTÁN

KÉT ANGOL NYELVŰ KÖNYVRŐL*

Az alábbiakban ismertetett két könyv az alkotmány és az alkotmánybíráskodás néhány posztkommunista országban, köztük a balti államokban és Magyarországon betöltött szerepével foglalkozik, rávilágítva, hogy az 1989-et megelőző időszak alkotmányai kizárólag politikai deklarációk voltak, és hogy az újonnan létrehozott alkotmánybíráóságok a változás idején politikai és jogi szerepet is vállaltak. A történelem azt bizonyítja, hogy míg a jogszabályok változnak, az alapvető értékeket lefektető alkotmányoknak stabilnak kell lenniük, és ellentmond annak, hogy az alaptörvény egyáltalán nem is törvény. Alapjában véve ez a tanítás rejtőzik minden természetjogi elmélet mélyén. Ezek az elméletek folyamatosan újraélednek, különösen a valódi válsághelyzetek idején, mint a fasiszmus és a kommunizmus összeomlásának pillanatában. Amikor a náci-fasiszta kor megrendítette a hitet a törvényhozásban, az emberek ismét úgy kezdtek tekinteni a bíróságokra, mint olyasvalamire, ami ellenőrzést gyakorolhat az egykor állandónak hitt elvek törvényhozási általi semmibevétele felett, és „pozitivizálni” kezdték ezeket az elveket. Ahogyan Mauro Cappelletti fogalmazott *Judicial Review in the Contemporary World* (Bírói felülvizsgálat a jelenkori világban, New York, 1971) című könyvében, ez a folyamat három fázisból áll. Az első az írásos alkotmány, a második a modern alkotmányoknak egyfajta „merev” jelleget ad, az utolsó pedig eszközt nyújt az alkotmány biztosítására, elválasztva a törvényhozói hatalomtól és belefoglalva a bírók vagy néhány rendszerben egy speciális alkotmánybíráóság aktív munkájába. Röviden szólva: a modern alkotmányosságon keresztül a történelmi és realisztikus talajon álló természetjog új helyet talált a jogi gondolkodásban.

Ugyanez történt 1989–90-ben, amikor a kommunista rendszer megváltozott Kelet- és Közép-Európában, az egykori Szovjetunió országaiban, beleértve a három balti államot is. Ezen országok szinte minde-

gyikében új alkotmányt iktattak be és önálló alkotmánybíráóságokat hoztak létre. Lettország maradt az egyetlen olyan állam a posztkommunista Európában, amely úgy nyerte el függetlenségét, hogy megőrizte a második világháború előtti, 1922-es alkotmányát. Ahogyan Eivind Smith írja bevezetőjében, az alkotmány megalkotásának különböző módjai a kilencvenes években tekinthetők úgy, mint ezen országok abbéli szándékának kifejeződése, hogy megszabaduljanak a múlttól és új korbá lépjenek. Az olyan országokban, mint Észtország, Lettország és Litvánia, kézenfekvőnek tűnt, hogy alkotmányukra mint a szovjet tagköztársaságként töltött korszakukból való szabadulás eszközére tekintsenek. Azok az országok, amelyek múltja kevésbé volt fájdalmas, inkább tekintették az alkotmányt a múlt eredményei szimbólumának, mint Norvégiában, vagy annak bizonyítékként utaltak rá, hogy az államigazgatás maga is irányítva érzi magát, ahogy Svédország példája is mutatja.

Ebben a kötetben a különböző országokból származó szerzők az újonnan született és a letisztultabb demokráciák szemszögéből vizsgálják témájukat, s ugyanakkor, mivel különböző hivatások képviselői – tudósok, kiemelkedő bírák és a politikai élet szereplői – különböző szempontokat jelenítenek meg az alkotmánynak a rendszerváltozásokban játszott szerepével kapcsolatban. A jogászok hajlamosak úgy tekinteni az alkotmányra, mint jogi normák gyűjteményére, míg a politikusok elsősorban a politikai eszközt látják benne. Ez utóbbi nézőpont jelenik meg az első fejezet tanulmányaiban, amelyek a balti államok és Norvégia politikai döntéshozatalában felmerült alkotmányos vitákkal foglalkoznak; míg a negyedik fejezetnek abban a részében, amely a bírakkal mint az alkotmány őreivel foglalkozik, előtérbe kerül a jogi érvelés. Maga a könyv bizonyítja, hogy önmagában e szempontok egyike sem nyújthatja az alkotmány működésének megfelelő megértését egy adott társadal-

* *The Constitution as an Instrument of Change* (Az alkotmány mint a változás eszköze), szerk. Eivind SMITH, Stockholm, SNS Förlag, 2003, 249 oldal és Catherine DUPRÉ: *Importing the Law in Post-Communist Transitions* (Rendszerváltás kori jogátvitel a posztkommunista országokban), Oxford, Hart Publishing, 2003, 217 oldal.

mi kontextuson belül. Ahogy Eivind Smith fogalmaz második bevezető tanulmányában az alkotmánynak a politika és a jog közötti helyzetével kapcsolatban, ez inkább a különböző tényezők keverékén múlik, amit ő alkotmányos kultúrának nevez. (A kötet egyébként a szerkesztő két bevezető tanulmányával indul, ezeket követi az országtanulmányokat tartalmazó négy fejezet, mindegyik elején egy-egy bevezető írással. Ez alól sajnos kivételt képez az alkotmányos érvelésnek a politikai döntéshozatalban játszott szerepével foglalkozó első fejezet, melynek elején nem található összefoglaló tanulmány.) Smith végső következtetése szerint az alkotmánybírákhoz való gyakori fordulás nem vet kifejezetten jó fényt az adott alkotmányra, s különösen az nem, hogy ezeknek az eljárásoknak a leggyakoribb eredménye az alkotmányellenesség megállapítása. E sorok szerzője szerint az olyan rendszerváltó országokban, mint amilyenek a balti államok is, ez inkább annak a szükségszerű velejárója, hogy az új alkotmányoknak együtt kellett létezniük az időközben sok elemükben alkotmányellenessé váló régi jogrendszerekkel.

Ahogy Janis Penekis, az alkotmányok módosításának alternatíváiról szóló második fejezet bevezető tanulmányának szerzője mondja, a korszerűbb szövegezésű alkotmánynak persze sok előnye van, egyebek között könnyebben eredményez politikai stabilitást. Ellenpéldaként a lett alaptörvényre hivatkozik, amely nagyon rövid idő alatt számos módosításon ment keresztül, az alkotmánymódosítás eljárási feltételeinek puhasága miatt. Mint tudjuk, ebben hasonlít a magyar alkotmányhoz, amely szintén meglehetősen könnyen változtatható. A gyakori alkotmánymódosítások lehetősége azt a veszélyt rejt magában, hogy időről időre felbukkanhatnak populista indíttatású módosítási javaslatok. Mind Lettországból, mind Magyarországon többször felmerült már a köztársasági elnök közvetlen választásának gondolata, ami együtt jár az „erős kezű” elnök igényével, így az alkotmányos berendezkedésnek az elnöki rendszer irányába történő módosítása igényével.

A balti államokból származó szerzők témája az alkotmány módosításának vagy a körülményekhez igazításának régi dilemmája, valamint az alkotmánymódosító eljárások merevsége. Az egyik jól ismert, a kötetben is tárgyalt példa Norvégia esete, ahol az alkotmány 1814-re datálódik. Az alaptörvény az emberek elsődleges nemzeti és politikai öröksége. Szövegezése néhány fontos ponton egyenesen félrevezetőnek tűnhet, amikor meg akarjuk érteni a történeteket, vagyis az embernek gyakran kell úgynevezett alkotmányos szokásokhoz folyamodnia, amelyek közül néhány látszólag éles ellentétben áll az írott alkot-

mánnyal. Norvégia nem az egyetlen ország, amelynek ilyen régi alkotmánya van, de az első Európában, ahol a bíróságok magukra vállalták a törvényhozás alkotmányosságának felülvizsgálatát. Az alkotmány szövegének egyértelmű támogatása híján ez a fejlődés már az 1814-es beiktatást követő években elkezdődött, nem sokkal az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának a Marbury kontra Madison-ügyben (1803) hozott híres döntését követően. Ahogy Eivind Smith írja tanulmányában a norvég alkotmánybíráskodásról, ez volt az első, amely az amerikai modellen alapult, és mintegy száz évig nagyjából az egyetlen is maradt Európában.

A kötet harmadik fejezete az alkotmánybíráskodás szerepével foglalkozik. A totalitárius rendszer után újjászületett összes posztkommunista ország, beleértve a balti államokat is, az „osztrák–német” alkotmánybíráskodási modellt választotta – lásd Louis Favoreu: *Constitutional Review in Europe*, in *Constitutionalism and Rights. The Influence of the United States Constitution Abroad* (Alkotmányos felülvizsgálat Európában, in Alkotmányosság és jogok. Az Egyesült Államok alkotmányának befolyása külföldön) szerk. Louis Henkin, Albert J. Rosenthal, New York, 1990 –, melynek egy központosított testülete van. Az 1868-ban felállított osztrák Alkotmánybíróság volt az első, amely ezen a területen elkezdte tevékenységét, 1920-tól pedig már a parlament döntéseinek felülvizsgálatára is jogosult volt. Németország és Olaszország, később pedig Spanyolország és Portugália alkotmánybírósága szintén az osztrák modellt követte a második világháború, illetve a diktatúra évtizedei után, alkotmányossági szempontból felülvizsgálva a törvényhozást. Caroline Taube az északi országok alkotmánybíráskodási modelljeit és eljárásait összehasonlító írásában követi a Favoreu-féle csoportosítást, de túl nagy jelentőséget tulajdonítva a bíróságok rendszerének az egyes országokban arra a következtetésre jut, hogy nagyon sok más megoldás létezik az amerikai és az európai modellek mellett. Svédországban például a rendesbíróságok differenciált rendszere mellett nem létezik külön alkotmánybíróság. Taube szerint Észtország újabb példája a vegyes modelleknek, ahol a rendesbírósági szervezetrendszer mellett léteznek közigazgatási bíróságok is, viszont csak egyetlen Legfelsőbb Bíróság működik, négy kollégiummal, köztük azzal, amely az alkotmánybíróság funkcióját tölti be. Észtország valóban az egyetlen posztkommunista ország, amely nem követi az alkotmánybíráskodás európai modelljét, ahol tehát nem működik önálló alkotmánybíróság, hanem a törvények utólagos absztrakt normakontrollját a Legfelsőbb Bíróság kollégiuma látja el. Rait Maruste, az észt Legfelsőbb Bíróság korábbi elnöke tanulmánya szerint ezt a megoldást

nem lehet az alkotmánybíráskodás decentralizált amerikai modellje választásaként értékelni, amelyet Norvégia, Dánia és Svédország is követ. Sokkal inkább úgy tekinthetjük, mint „a pozitívizmus jogi hagyományának és egy gyakorlati-gazdasági jellegű megfontolásnak – hogy tudniillik az intézményi apparátus nem lehet túlságosan komplikált és kiterjedt egy kis méretű államban – a következőt”.

A tanulmánykötet utolsó fejezete a három balti ország és Norvégia alkotmánybíráinak „liberális”, vagyis aktivista, illetve „szigorú” („strict”, vagy ahogy a magyar szakirodalomban Pokol Béla nevezte: „törvénybarát”) alkotmányértelmezési gyakorlatával foglalkozik. E fejezet felvezető tanulmányának szerzője Egidus Kuris, a térség leginkább aktivistának tartott testülete, a litván Alkotmánybíróság egykori elnöke. Az általa vezetett, kizárólag egyetemi professzorokból álló bíróság gyakran olyan elvekre alapozta döntéseit, amelyek kifejezett formában nem szerepelnek az alkotmány szövegében. A Sólyom László által vezetett magyar testülettel szemben is vádként hangoztatott „kiolvasztásos” alkotmányértelmezés mellett a testület gyakorlatára jellemző volt a Sólyom-bíróság által szintén gyakorolt hatásköri aktivizmus is. Ide tartozik az indítványoknak a kifogásolt jogi normákon és a hivatkozott alkotmányi rendelkezéseken túlmenő kiterjesztő értelmezése.

Mint tudjuk, a magyar Alkotmánybíróság szintén az alkotmánybíráskodás osztrák–német modelljét követte. Tevékenységének első kilencéves ciklusa 1999-ben ért véget. Ez a kilenc év nemcsak a magyar politikai és közjogi történelemben vonul majd be úgy, mint a Sólyom-bíróság kora, hanem – és ami legalább ennyire fontos egy valódi alkotmánybíró/alkotmánybíróság számára – a jogi tankönyvekbe is. Sólyom László volt a bíróság vezetője ebben az időszakban, és a bíróság ítélkezése és stílusa meglehetősen tükrözte az ő vezetését. Ez az időszak az ismertetendő másik kötet, Catherine Dupré könyvének tárgya. Nem az első angol nyelvű könyvről van szó, amely Kelet- és Közép-Európa új alkotmánybírásaival foglalkozik. Az utóbbi évek összehasonlító munkái közül meg kell említenem Herman Schwartz Lengyelországról, Magyarországról, Oroszországról, Bulgáriáról és Szlovákiáról szóló könyvét – *The Struggle for Constitutional Justice in Post-Communist Europe* (A posztkommunista Európa harca az alkotmánybíráskodásért), Chicago, 2000 –, Radoslav Procházka Lengyelországról, Magyarországról és a Cseh és Szlovák Köztársaságról készült monográfiáját – *Mission Accomplished on Founding Constitutional Adjudication in Central Europe* (Az alkotmánybíráskodás megteremtése Közép-Európában – küldetés teljesítve), Buda-

pest–New York, 2002 –, valamint a Wojciech Sadurski által kiadott kötetet – *Constitutional Justice, East and West* (Alkotmánybíráskodás, Kelet és Nyugat), Hága–London–New York, 2003 –, amely az Egyesült Államokról, Kanadáról, Németországról, Franciaországról és Olaszországról tartalmaz írásokat az egyik, Magyarországról, Szlovéniáról, Bulgáriáról, Lengyelországról, Romániáról, Oroszországról, Ukrajnáról, Szlovákiáról, a Cseh Köztársaságról és Litvániáról a másik oldalon. A Sólyom László és Georg Brunner által kiadott – *Constitutional Judiciary in a New Democracy: the Hungarian Constitutional Court* (Alkotmánybíráskodás az új demokráciában: a magyar Alkotmánybíróság), Ann Arbor, 2000 –, illetve az e sorok szerzője által jegyzett – *Constitution Found? The First Nine Years of Hungarian Constitutional Review on Fundamental Rights* (Megtalált alkotmány? A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve), The Netherlands, 2001 –, szintén angol nyelvű kötetek tárgya pedig kizárólag a magyar Alkotmánybíróság volt.

Míg a felsorolt könyvek az említett bíróság(ok)ról általános képet próbálnak nyújtani, Catherine Dupré kizárólag a magyar Alkotmánybíróság ítélkezésével foglalkozik, mégpedig az emberi méltósághoz való jogot érintően, bizonyítva, hogy a magyar bírák a német jogot importálták e területen. A magyar alkotmánybíráknak az emberi méltóságra vonatkozó értelmezése nyilvánvaló példája a jogimportnak, melynek forrása a német alkotmányjog. Dupré érvelése szerint a magyar Alkotmánybíróság által alkalmazott jogátvitel stratégiája csupán kijelöli egy másik ország jogát, amely továbbra is az illető ország jogrendszerének része marad, és így semmire nem kötelezi annak átvevőjét. Ez a megoldás tehát különbözik a nemzetközi jog recepciójának mechanizmusától. Ahogy a könyv bemutatja, a bírák először óvatosan kiválasztották a német modellt mint átvételre megfelelőt, aztán pedig a magyar alkotmány nagyon is aktív értelmezésén keresztül alkalmazták azt. Ennek nyomán pedig a bíróság kialakította saját, autonóm fogalmát az emberi méltóságról.

Ennek az aktív alkalmazásnak az első jele a 8/1990. (IV. 23.) AB határozat volt. Ez a döntés a Munka törvénykönyve rendszerváltás előtti szabályozását minősítette alkotmányellenesnek; azt a passzust, amely felhatalmazta a szakszervezeteket, hogy képviseljék a dolgozókat – még akkor is, ha azok nem tagjai a szakszervezeteknek, s esetleg akaratuk ellenére – külön ügyvédi meghatalmazás nélkül. Ennek a jogi rendelkezésnek a megsemmisítésére az alkotmány emberi méltóságot biztosító szakasza adott alapot, amelyet az alkotmánybírák (Sólyom mint előadó bíró javaslatára) a döntés indoklásában „az általános személyiségi jog” egyik megfogalmazá-

saként értelmeztek. Ez a jog, amely nem található meg az alkotmányban, Sólyom szerint „kiolvasztható” az emberi méltósághoz való jogból, „azaz olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind a bíróságok minden esetben felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható”. Ezt követően a bírák az 57/1991. (XI. 8.) AB határozatban úgy döntöttek, hogy „az önazonossághoz és önrendelkezéshez való jog is részét képezi az általános személyiségi jognak”. Ez a jog pedig magába foglalja mindenki legszemélyesebb jogát arra, hogy vérségi származását kiderítse. A következő évben a 22/1992. (IV. 10.) AB döntés kimondta, hogy az a rendelkezés, amely szerint az állományba vett tiszteknek engedélyt kell kérniük felettesüktől, ha házasodni akarnak, alkotmányellenes, mivel „a házasságkötés szabadságához való jog – az önrendelkezési jog részeként – olyan alapjog, amely alkotmányos oltalom alatt áll”.

Ahogy Dupré utal rá, a magyar alkotmánybírák kidolgozták az emberi méltóság egy másik koncepcióját is, azt, amely szerint ez a jog az élethez való joggal egységet alkot és korlátozhatatlan. Ennek a felfogásnak az első megnyilvánulása a bíróság 23/1990. (X. 31.) AB határozata a halálbüntetés alkotmányellenessé nyilvánításáról. A szerző bírálja az alkotmánybírákat, amiért ebben a döntésükben kizárólag az egyén emberi méltóságát tartották szem előtt, anélkül, hogy figyelmet fordítottak volna a társadalom megtorlás iránti igényére. Véleményem szerint ez a kritika csak részben állja meg a helyét. A halálbüntetés eltörlése mellett állást foglaló többséghez tartozó bírák közül többen foglalkoztak a halálbüntetésre vonatkozó büntetési elméletekkel, ezek a fejtegetések azonban azért szorultak ki a határozat rendkívül rövid többségi indoklásából és kerültek párhuzamos indoklásokba, mert a bírák eltérő felfogást vallottak erről. Szabó András alkotmánybíró például a megtorló büntetési elméletet képviselte, míg Zlinszky János a megelőzést, ami azonban véleménye szerint a tudomány eredményei alapján a halálbüntetés esetében nem igazolható.

A magyar alkotmánybíráknak az emberi méltóságot illetően vallott liberális felfogása másik nagy példája az abortusz ügyében született két határozat [64/1991. (XII. 17.) és 48/1998. (XI. 23.) AB határozat]. Dupré szerint ezekben a döntésekben a bírák szintén az egyéni autonómiát állították a középpontba, figyelmen kívül hagyva a közösség és a társadalom szempontjait. Ezért azután – érvel a szerző – a magyar döntések, jóllehet hivatkoznak a német Alkotmánybíróság határozataira, valójában azokkal ellentétes felfogást képviselnek, például azzal, hogy

nem ismerik el a magzat jogát az élethez. Valóban, a magyar Alkotmánybíróság érvelése szerint az alkotmány 54. §-ának (1) bekezdéséből nem vezethető le a magzat jogalanyisága, az az alkotmányozó döntése kell legyen. Ugyanakkor a bírák – éppen a német Alkotmánybíróság érveléséhez hasonlóan – a szóban forgó alkotmányhelyből levezették az állam objektív életvédelmi kötelezettségét, és ezzel az anya önrendelkezési jogának korlátozása kérdésében német kollégáikéhoz nagyon hasonló eredményre jutottak.

A könyv utolsó részében Dupré összefoglalja az új magyar jogrendszer eredetét. Az átmeneti időszakban a magyar Alkotmánybíróság saját esetjogának kifejlesztésekor a jogátvitelre támaszkodva új jogokat fedezett fel az emberi méltóság és az általános személyiségi jogok nyomán. Az átvett jog fő jellemzője az, hogy a természetjog és a globalizáció között helyezkedik el, pontosabban „nem globális, hanem német”, ahogyan a szerző a magyar jogátvitel egyedi természetét jellemzi. A jogátvitelről szóló vitát a természetjog modern formájához hasonlítja.

Végül Dupré megpróbál választ adni arra a kérdésre, vajon működik-e a jogátvitel. Válasza röviden: igen, mivel lehetővé tette az Alkotmánybíróság számára, hogy a) lefektesse a liberális elveken alapuló alkotmányos rend alapjait, b) hozzátegyen néhány fontos alkotmányos jogot a meglévő alkotmányhoz és ezzel védje az egyéni autonómiát, c) kiszűrje a jogrendszerből a kommunista jog legfontosabb jellemzőit. Kevesebb mint tíz év alatt a magyar Alkotmánybíróság elérte azt az átlagos jogvédelmi szintet, amely hasonlatossá tette a magyarországi helyzetet a régebb óta létező demokráciákéhoz.

Catherine Dupré hosszabb válasza azonban óvatosságról és sebezhetőségről szól. Ami az általános társadalmi helyzetet illeti, helyesen utal a Nyugat iránti csökkenő lelkesedésre és a rendszerváltással szembeni növekvő kiábrándultságra, amely Magyarországon a kommunista párt utódjának győzelméhez vezetett a választásokon. Ez azt bizonyítja, hogy a jogátvitel sikere számos olyan tényezőt mulik, amelyek felett az átvétel elhatározói igen csekély ellenőrzéssel bírnak, mint például a gazdasági jólét, az elitek megújulása és a jogász közösség széles körű újraképzése. Míg Németországban az új jogi nyelvet beszélő rendesbíróságok meglehetősen érzékenyek az alkotmányos problémákra, Magyarországon és más kelet-közép-európai országokban nem ez a helyzet. Egy adott jognak az alkotmányos esetjogba való átvétele tehát csupán az első lépés, a második viszont az lehet, hogy a rendesbíróságok alapjogi bíráskodását felzárkóztassuk az alkotmánybíróságéhoz.

Catherine Dupré utolsó megjegyzése egy jogrendszer születésével kapcsolatban, hogy a jog nem a

semmiből keletkezik, és a forradalmakat leszámítva nincsenek tabula rasa helyzetek, amelyekben az új jog független lenne a régitől. Ezzel kapcsolatban azt a kritikai megjegyzést teszi a magyar Alkotmánybíróság tevékenységével kapcsolatban, hogy bár a bíróság nagy munkát végzett a régi jogrendszer „átvilágítása” és kiszűrése terén, valójában sohasem nézett szembe a kommunista múlt problémájával.

Azt gondolom, ez a kritika is csak részben helytálló. Az első ellenvetés, hogy vajon egy testületnek, amely – Kelsen szavaival – alapvetően legfeljebb „negatív törvényhozó” szerepet játszik, az elé vitt ügyeken túlmenően hatalmában áll-e foglalkozni a múlttal. A múlt legfontosabb kérdései az Alkotmánybíróság elé kerültek, így a bírák döntéseket hoztak a visszamenőleges igazságszolgáltatás, az átvilágítás, a vagyoni és az információk kárpótlás alkotmányosságáról. Ez utóbbi ügyben még meglehetősen aktivista módon, saját kezdeményezésük alapján kötelezték a törvényhozót, hogy alkosson törvényt a titkosszolgálati iratokhoz való hozzáférés kérdéséről. Másrészt az Alkotmánybíróság ítélkezési gyakorlatában kezdettől fogva igyekezett világossá tenni, hogy nem tekinti feladatának a múlt feletti ítélkezést. A híres „elévülési” határozatban a bírák a következőképpen érveltek a rendszerváltás előtti jog legalitásának kontinuitása mellett: „A rendszerváltás a legalitás alapján ment végbe. A legalitás elve azt a követelményt támasztja a jogállammal szemben, hogy a jogrendszer önmagára vonatkozó szabályai feltétlenül érvényesüljenek. A politikai szempontból forradalmi változásokat bevezető alkotmány és sarkalatos törvények a ré-

gi jogrend jogalkotási szabályainak betartásával, formailag kifogástalanul és kötelező erejüket ebből származtatva jöttek létre. A régi jog továbbra is hatályban maradt. Érvényességét tekintve nincs különbség az »alkotmány előtti« és »utáni« jog között. Az elmúlt fél évszázad különböző rendszereinek legitimitása ebből a szempontból közömbös, illetve a jogszabály alkotmányossága tekintetében nem értelmezendő kategória. Keletkezési idejétől függetlenül minden hatályos jogszabálynak az új Alkotmánynak kell megfelelnie. Az alkotmányossági vizsgálatban sincs a jognak két rétege, és nincs kétféle mérce sem. A jogszabály keletkezési idejének annyiban lehet jelentősége, hogy régi jogszabályok a megújított Alkotmány hatálybalépésével válhattak alkotmányellenessé” [11/1992. (III. 5.) AB határozat].

Ahogy Cappelletti fogalmazott a természetjognak a modern alkotmányosságban betöltött új helyéről, mindkét ismertett könyv azt igazolja, hogy a külföldi alkotmányos modellek adaptációja szintén felfogható a természetjog egyfajta helyettesítőjeként a posztkommunista rendszerváltásokban. Arra persze már ezek a könyvek nem tudnak választ adni, hogy vajon másfél évtizeddel a sajátos magyar rendszerváltást követően, amely nem tette lehetővé az azonnali alkotmányozást, helyette bevezette az elvont normakontrollra koncentráló erős alkotmánybíráskodást, nem jött-e el az ideje egy új alkotmány megalkotásának és ezzel egyidejűleg az alkotmánybíráskodás közelítésének az igazi alapjogi bíráskodáshoz.

H. G.